

Andrzej F. Dziuba

"Ostateczne zwycięstwo Boga w walce między dobrem a złem w świetle pism z Qumran", Marek Parchem, Warszawa 2008 : [recenzja]

Collectanea Theologica 79/1, 227-235

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

dwóch recenzentów (*Collectanea Theologica* R. 88:2008 nr 2, s. 197-216), obszernie i bardzo krytycznie odnieśliśmy się do opublikowania po polsku książki *Hermeneutyka Biblii żydowskiej i Starego Testamentu*. Ktoś, kto przeczytał wywody C. Dohmena i G. Stembergera, powinien koniecznie sięgnąć po książkę H. de Lubaca. Ktoś, kto tego nie zrobił, stracił niewiele, ale zyska na pewno bardzo wiele na lekturze Pisma Świętego w Tradycji Kościoła. WAM należy się uznanie za to, że – inaczej niż kilka innych polskich wydawnictw, również tych, które korzystają z szyldu katolicyzmu – nie ulega jednostronności i nie popada w skrajności, ale przybliży różne nurty teologiczne, być może z nadzieją, że czytelnicy są na tyle dojrzały, że wyrobią sobie prawidłowe zdanie o prezentowanych dociekaniach i poglądach.

ks. Waldemar Chrostowski, Warszawa

Marek PARCHEM, *Ostateczne zwycięstwo Boga w walce między dobrem a złem w świetle pism z Qumran*, Rozprawy i Studia Biblijne 30, Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, Warszawa 2008, ss. 599.

Ks. dr Marek Parchem (ur. 1966) jest kapłanem diecezji pelplińskiej. Po ukończeniu studiów w Wyższym Seminarium Duchownym w Pelplinie przyjął święcenia kapłańskie i uzyskał tytuł magistra teologii na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1991) na podstawie pracy *Wiarą jako podstawa zaistnienia cudu w oparciu o Łk 17,11-19*, napisanej pod kierunkiem bp. prof. dr. hab. Jana B. Szłagi. Na podstawie tejże pracy, przedstawionej w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie, otrzymał również tytuł licencjata teologii. Po kilkuletnim okresie pracy duszpasterskiej rozpoczął studia doktoranckie na Wydziale Teologicznym ATK, uzyskując w 2001 r. na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego stopień doktora teologii na podstawie rozprawy *Pojęcie królestwa Bożego w Księdze Daniela oraz jego recepcja w pismach qumrańskich i w apokaliptyce żydowskiej*, napisanej pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Stanisława Mędały CM i opublikowanej jako 9. tom serii wydawniczej „Rozprawy i Studia Biblijne”. Następnie odbył specjalistyczne studia w Papieskim Instytucie Biblijnym w Rzymie, gdzie w 2003 r., na podstawie pracy *The „New” Picture of David in 2Sm 11,27b – 12,15a*, napisanej pod kierunkiem prof. S. Pisano SI, uzyskał licencjat nauk biblijnych. Po powrocie do Polski podjął wykłady z Pisma Świętego w Wyższym Seminarium Duchownym w Pelplinie oraz na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

Rozprawa M. Parchema, przedstawiona w przewodzie habilitacyjnym na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego

w Warszawie, wyrosła na gruncie jego wieloletnich zainteresowań naukowo-badawczych skoncentrowanych na okresie międzytestamentowym oraz problematyce qumrańskiej. Autor poświęcił tej problematyce rozprawę doktorską przedstawioną na Wydziale Teologicznym UKSW w Warszawie (2002), książkę poświęconą zagadnieniu świątyni w tekście ze zwoju odnalezionego w Grocie 11. w Qumran, kilka artykułów naukowych oraz referaty i wystąpienia na sympozjach i konferencjach.

Cała rozprawa została podzielona na dwie części, które poprzedza *Wstęp* (s. 9-23). Kryterium tego podziału stanowią odnośne teksty qumrańskie, w których występują nawiązania do problematyki zapowiedzianej w tytule. Część pierwsza (s. 11-300), zatytułowana *Regula Wojny*, podkreśla znaczenie tego najważniejszego do zgłębiania tych zagadnień dzieła. Autor wybrał prezentację problemową, co znacznie powiększa wartość jego naukowych dociekań. Po części pierwszej został umieszczony ekskurs *Przywódca mesjański w „Regule Wojny”* (1QM 5,1-2; 4Q 285) (s. 301-312), a po nim *Wnioski* (s. 313-320). Część druga (s. 321-468), opatrzona tytułem *Pozostałe pisma qumrańskie*, zawiera analizę innych perykop ze starannie przebadanego piśmiennictwa qumrańskiego, w których pojawiają się motywy walki dobra ze złem. Rozprawę zamykają *Wnioski* (s. 459-468) i *Zakończenie* (s. 469-482), po których następuje *Wykaz skrótów* (s. 483-488), *Bibliografia* (489-528), *Indeks źródeł* (529-574) oraz *Indeks autorów* (s. 575-583), a także obszernie streszczenie w języku angielskim (s. 585-596). Na pochwałę zasługują dwa bardzo dobre indeksy. Wprawdzie ich sporządzenie jest dzisiaj znacznie łatwiejsze i szybsze niż kiedykolwiek przedtem, ale nie jest to jeszcze powszechna praktyka.

Punktem wyjścia rozprawy jest взгляд na to, że motyw walki między dobrem a złem, jako jednym z najbardziej podstawowych doświadczeń człowieka, pojawia się we wszystkich starożytnych (i późniejszych) kulturach. W pismach qumrańskich znalazło wyraz przekonanie, że w tej walce ostateczne zwycięstwo należy wyłącznie do Boga. Odzwierciedla się w nim przeświadczenie obecne w całej Biblii Hebrajskiej, a także w tradycji, z której ona wyrosła oraz którą współtworzyła i rozwijała. W tekstach biblijnych nie brakuje wykorzystania i transpozycji motywów mitycznych, przejętych od bliższych i dalszych sąsiadów Izraela. Co się tyczy transpozycji, autor napisał: „Temat wojny w tradycji biblijnej jest zagadnieniem złożonym, ponieważ odnosi się do wydarzeń z dziejów Izraela, zwłaszcza dotyczących wyjścia z Egiptu oraz zajmowania Kanaanu, ale również i wydarzeń z czasów istnienia monarchii, których przekaz uległ w późniejszym czasie przepracowaniu o charakterze teologicznym” (s. 12). W tym miejscu nasuwa się pytanie, czy owe „przepracowania” miały istotnie charakter teologiczny, czy raczej ideologiczny, to znaczy stawiały religię i teo-

logię na usługach ideologii i polityki. Wydaje się to tym bardziej zasadne, że autor przyznaje, iż odnośne tradycje prorockie były mocno zakorzenione w politycznej historii starożytnego Bliskiego Wschodu. Apogeum procesu „przepracowania” obserwujemy w piśmiennictwie apokaliptycznym, gdzie „motyw walki oraz ostatecznego zwycięstwa nad wszystkimi wrogimi narodami zostaje ukazany w realiach historycznych, ale zarazem w sposób wyraźny przeniesiony w perspektywę eschatologiczną” (s. 13). Właśnie dlatego zmagania nabierają w końcu charakteru eschatologicznego. Jednak – aczkolwiek obce wpływy i analogie nie ulegają wątpliwości – mało prawdopodobne jest, jak twierdzi autor, że na jednej z monet z czasów perskich występuje „obraz Boga jako Wojownika dosiadającego rydwanu” (*tamże*). Jest to po prostu wizerunek bóstwa/boga czczonego przez Persów, a nie Boga czczonego po wygnaniu babilońskim przez Żydów.

Temat wojny eschatologicznej, osadzony w tradycji biblijnej i wykorzystujący rozmaite elementy mityczne, pojawia się w wielu tekstach odnalezionych nad Morzem Martwym. Zostaje w nich wzbogacony o nowy element, „ponieważ antagonizm istniejący pomiędzy siłami dobra a siłami zła ma charakter dualistyczny wyrażony za pomocą terminologii światłości i ciemności” (s. 13-14). Temat ten pojawia się przede wszystkim w obrębie tzw. cyklu o wojnie w qumrańskiej Regule Wojny, oraz w kilkunastu innych miejscach. Rozprawa skupia się na Bogu oraz różnych aspektach Jego udziału w walce eschatologicznej, a także Jego roli i funkcji w przebiegu konfliktu i ostatecznym pokonaniu mocy zła. Działania Boga mają charakter interwencji militarnej, a nie wojny, co sprawia, że określenie „święta wojna/święte wojny” nie jest właściwe, a w każdym razie nie przystaje do tego tematu. Zajmował się nim J. Carmignac w artykule opublikowanym ponad trzydzieści lat temu (1978), ale nie było to opracowanie wyczerpujące. W jego ślady poszło kilku innych biblistów i qumranologów, ale i ich publikacje (wyliczone w przypisie na s. 18-19) miały charakter przyczynkowski. Marek Parchem postanawia pójść dalej i głębiej, wykorzystując metody stosowane w badaniach diachronicznych, czyli analizę filologiczną i literacką z uwzględnieniem krytyki form i krytyki redakcji. Nie zaniedbuje jednak metod synchronicznych, stosując przede wszystkim uproszczoną analizę strukturalną. Ważne jest dopowiedzenie „uproszczoną”, bo w niektórych opracowaniach analiza strukturalna rozrosła się ponad wszelką dopuszczalną miarę. Dobrze, że w tym przypadku został w tej dziedzinie zachowany umiar. Zapoznawszy się z istniejącymi publikacjami, M. Parchem napisał, że „celem niniejszego opracowania będzie syntetyczne przedstawienie zwycięstwa Boga w konflikcie między dobrem a złem w pismach qumrańskich” (s. 19).

Odpowiedź na tak postawiony i zapowiedziany problem została zawarta w dwóch częściach monografii. Pierwsza, która obejmuje pięć rozdziałów,

jest poświęcona Regule Wojny (IQM). Podejmuje analizę tematu wojny eschatologicznej, skupiając się na udziale w niej Boga i Jego ostatecznym zwycięstwie. Rozdział pierwszy (s. 29-60) nosi tytuł *Zagadnienia analizy literacko-historycznej „Reguły Wojny”*. Były one przedmiotem licznych i wnikliwych studiów, które autor zbiera, porządkuje i przybliża. Omawia problematykę związaną z tekstem Reguły Wojny odnalezionym w Grocie 1 w Qumran, a także w paralelnych tekstach pochodzących z innych grot oraz utworach pokrewnych, po czym zajmuje się kompozycją oraz czasem i środowiskiem powstania IQM. Uważa – podobnie jak J. J. Collins – że proces redakcji *Reguły Wojny* był złożony: „najwcześniejsze partie pochodzą z kręgów kapłańskich zainspirowanych wojnami machabejskimi (...) natomiast w późniejszym okresie w wyniku pracodawstwa pierwotnego materiału, stała się «regułą» religijno-militarną, co zaowocowało przekonaniem, że «dzień zemsty» nadszedł w czasie wojny z Rzymianami” (s. 60). Temat wojny eschatologicznej i zwycięstwa Boga cieszył się wielką popularnością i zapewne również z tego względu nie można dokładnie określić i datować poszczególnych warstw redakcyjnych. Skoro precyzyjna chronologia nie jest możliwa, autor trafnie eksponuje wartość danych literackich. To one przesądzają, że w całości Reguły Wojny wyodrębniła trzy części, które będą przedmiotem kolejnych etapów refleksji. Trzeba zauważyć, że niemożność ustalenia sukcesji chronologicznej wyodrębnionych warstw może wynikać z tego, że, po pierwsze, cały okres, w jakim umieszcza się powstanie Reguły Wojny, nie jest zbyt długi, obejmuje bowiem niewiele ponad półtora stulecia, a, po drugie, motywy i wątki, które one zawierają, nie musiały następować po sobie, ale mogły istnieć równolegle. Oznaczałoby to, że zjawisko zróżnicowania i wielopostaciowości dotyczy nie tylko całego judaizmu międzytestamentowego jako takiego, lecz i poszczególnych jego nurtów, nawet tak zwartych i odizolowanych, jak poglądy i sposób życia wspólnoty, której zawdzięczamy omawiany dokument.

Rozdział drugi nosi tytuł *Terminologia konfliktu czasów ostatecznych w ujęciu „Reguły Wojny”* (s. 61-78). Dopowiedzenie „w ujęciu Reguły Wojny” jest o tyle zbyteczne, że cała część pierwsza dotyczy właśnie tego dzieła. Autor wyszczególnia i omawia odnośne terminy hebrajskie, których odpowiednikami są słowa polskie, porządkując je w sześć grup tematycznych: 1. wojna, bitwa, walka; 2. zemsta, gniew; 3. sąd, proces sądowy; 4. dzień, czas (wyznaczony) [Zapewne bardziej odpowiednie byłoby: czas ustalony]; 5. czas ucisku, 6. czas wybawienia. Analiza filologiczna jest wnikliwa, rzetelna i poprawna. Wynika z niej, że szczególna rola przypadła w udziale dwom ostatnim wyrażeniom, czyli „czas ucisku” i „czas wybawienia”, które podkreślają kondycję walczących stron oraz naturę i rezultaty działania Boga.

Pozostałe rozdziały części pierwszej rozpatrują wyróżnione przez autora warstwy rozpoznane w treści Reguły Wojny. Rozdział trzeci, najobszerniejszy w monografii (s. 79-204), omawia *Charakter wojny w IQM 1 i 15-19 (+ IQM 10-14)*. Skoro dla piśmiennictwa qumrańskiego charakterystyczny jest dualizm, którego w takim nasileniu nie ma w pierwszej części Biblii chrześcijańskiej, warto się zastanowić, jak i dlaczego konflikt o charakterze dualistycznym przybiera cechy kosmiczne i etyczne. Autor rozważa tradycje i motywy, które znajdują się u podstaw dualistycznej koncepcji wojny, najpierw w tradycji biblijnej, a potem w kontekście dualizmu perskiego, któremu poświęca znacznie więcej uwagi. Zajmuje się, dla celów komparatystycznych, antagonizmem między światłością a ciemnością w zachowanych pismach przedqumrańskich, a mianowicie w Wizjach Amrama (4Q543-549) i w tzw. Traktacie o dwóch duchach znanym z Reguły Zrzeszenia (IQS 3,13 – 4,26). Dalej przechodzi do określenia czasu i odtworzenia kolejnych etapów eschatologicznej wojny oraz jej uczestników (siły dobra = światłości: Bóg, Michał, istoty niebiańskie, ludzie; siły zła = ciemności: Belial, duchy należące do dzieła Beliala, ludzie), tak jak zostały one przedstawione w IQM 1 i 11-15 oraz 15-19. Te rozważania mają niemałe znaczenie dla angelologii i demonologii pozabiblijnej, która stanowiła kontekst powstania ostatnich pism Starego Testamentu oraz pism Nowego Testamentu. Rozdział zamyka analiza obrazu Boga jako Wojownika w tekście IQM 19,2-8, stanowiącym swoiste podsumowanie obrazu Boga i Jego działania w poprzednio omówionych perykopach. Chociaż do usunięcia wszystkich niejasności i wątpliwości daleko, M. Parchem znacznie poszerzył i pogłębił dotychczasowe rozeznanie w tej dziedzinie i nakreślił w niej nowe horyzonty badawcze.

Rozdział czwarty podejmuje *Temat wojny i zwycięstwa Boga w tekstach liturgicznych (IQM 10-14)* (s. 205-252). O wyodrębnieniu tego tworzywa przesądza jego odmienny charakter literacki, chodzi bowiem o modlitwy, hymny i zachęty przeznaczone do odmawiania podczas kolejnych etapów wojny synów światłości z synami ciemności. Analogicznie, jak poprzednio, autor omawia strukturę i treść badanych tekstów, a potem zajmuje się motywem wojny i ostatecznego zwycięstwa Boga obecnym w IQM 10-12 oraz konfliktem, o którym mowa w IQM 13-14. Otrzymujemy wnikliwą analizę egzegetyczną obu perykop, często porównywaną i odnoszoną w pierwszym przypadku do odpowiednich tekstów biblijnych, zaś w drugim wyrażoną przy użyciu terminologii światłości i ciemności. Ta refleksja ma wielką wartość także dlatego, że wskazuje na istotne elementy *Wirkungsgeschichte* pism biblijnych i zawartych w nich motywów na przełomie ery przedchrześcijańskiej i chrześcijańskiej w ważnym nurcie wielopostaciowego życia żydowskiego, który stanowiła tajemnicza wspólnota mieszkańców Qumran.

Ostatni, piąty rozdział części pierwszej wprowadza tytuł *Charakter wojny w IQM 2-9* (s. 253-300). Znamienne, że „wojna Boga”, o której mowa w tym fragmencie, to nacjonalistyczny konflikt między Izraelem a narodami, którymi są jego tradycyjni wrogowie, czyli bliżsi i dalsi sąsiedzi. Podłożem tej koncepcji jest teologiczne bądź ideologiczne przewartościowywanie historii starożytnego Bliskiego Wschodu, które miało miejsce często, więc odbywało się też pod koniec ery przedchrześcijańskiej. Autor bilansuje motyw owego antagonizmu w tradycji biblijnej, po czym przechodzi do określenia czasu i przebiegu oraz uczestników konfliktu (siły dobra: istoty niebiańskie, ludzie; siły zła: Belial, narody [chodzi o narody pogańskie] w IQM 2-9. Na koniec skupia się na omówieniu udziału Boga w eschatologicznej wojnie.

Po części pierwszej został umieszczony ekskurs *Przywódca mesjański w „Regule Wojny” (IQM 5,1-2; 4Q285)* (s. 301-312). Chociaż w biblijnej i pozabiblijnej tradycji dotyczącej wojny centralną postacią jest Bóg, występuje w niej również tajemnicza postać przywódcy mesjańskiego z dynastii Dawida, nazywanego w pierwszym z wymienionych tekstów „księciem całego zgromadzenia”, a w drugim „odroślą Dawida”. „Księcia” można najprawdopodobniej identyfikować z królewskim Mesjaszem z dynastii Dawida, natomiast „odrośl” kojarzy się z postacią królewskiego Mesjasza, który działając z woli Boga pełni decydującą rolę w pokonaniu wrogich sił. W ostatecznym zwycięstwie Boga uczestniczą nie tylko istoty niebiańskie, na których cele stoi Michał/Książę światłości, lecz i ludzie, którym przewodzi królewski Mesjasz. Czytelnik niemal natychmiast ma skojarzenia z wątkami i motywami teologicznymi, jakie występują w Nowym Testamencie i we wczesnochrześcijańskim piśmiennictwie pozabiblijnym. Nasuwa się jednak pytanie, czy i na wyrażone tutaj zapatrywania wywarły wpływ na kształtowanie się mesjanizmu żydowskiego, stanowiącego rabiniczną (choć nie wyłącznie) reakcję na chrześcijaństwo. Chodzi zwłaszcza o koncepcję „Mesjasza, któremu się nie udało/nie powiodło”, przewijającą się w judaizmie rabinicznym i wskrzeszaną w naszych czasach, szczególnie w kontekście dialogu chrześcijańsko-żydowskiego (np. rabin Byron L. Sherwin).

Część pierwszą zamykają *Wnioski* (s. 313-320), a w nich zwięzłe streszczenie rezultatów przeprowadzonych badań. Być może byłoby lepiej umieścić je pod koniec całej rozprawy, ale w takim umiejscowieniu zapewne znalazły wyraz dydaktyczne przyzwyczajenia autora, który wyznaje zasadę: *Repetitio mater studiorum est*.

Część druga zawiera analizę motywu zwycięstwa Boga w konflikcie między dobrem a złem w pozostałych pismach qumrańskich. Nie są one już tak doniosłe dla poruszanej problematyki, jak Reguła Wojny. Ta część, aczkolwiek znacznie mniej obszerna, zawiera sześć rozdziałów, omawiających poszczególne dokumenty. Rozdział

pierwszy (s. 325-362) ma na uwadze *Zwój Hymnów (1QH)*, drugi (s. 363-378) omawia *Peszer do Księgi Izajasza (4Q161)*, trzeci (s. 379-406) prezentuje *Midrasz dotyczący czasów ostatecznych (4Q174 i 177)*, czwarty (s. 407-420) analizuje *Pieśni ofiary szabatowej (4Q400-407; 11Q17; Mas 1k)*, piąty (s. 421-438) rozważa *Apokryf Daniela (4Q246)*, a rozdział szósty (s. 439-458) rozpatruje dokument opatrzony nazwą *Melchizedek (11Q13)*. Wszystkie rozdziały mają ten sam schemat: ogólna charakterystyka omawianego dokumentu (liczba rękopisów i zachowanych fragmentów, stan tekstu, datowanie, treść i wydania krytyczne) oraz analiza perykop zawierających motyw wojny, konfliktu między siłami dobra i zła oraz ostatecznego zwycięstwa Boga. Obie grupy zagadnień zostały opracowane rzetelnie, z uwzględnieniem istniejącej literatury przedmiotu, a zarazem krytycznie i nowatorsko. Część drugą, analogicznie jak pierwszą, wieńczą *Wnioski*, a po niej *Zakończenie* z podsumowaniem całości i wskazaniem na wybrane nowotestamentowe reminiscencje (Ef 6,10-17; Ap 7,14) motywu wojny oraz konfliktu między dobrem a złem, a także eschatologicznego tryumfu Boga. Wiele do myślenia daje fakt, że oba teksty nowotestamentowe są, tak czy inaczej, związane z tradycją Janową (Efez, Ap). Wygląda na to, że Paweł w Liście do Efezjan nawiązuje do tendencji teologicznych, które podzielali adresaci jego pisma, lecz i jemu nie były one całkowicie obce.

Rozprawa została bardzo starannie i estetycznie wydana, w konwencji szaty graficznej przyjętej w serii wydawniczej „Rozprawy i Studia Biblijne”. Układ treści jest logiczny i przejrzysty, a wykład klarowny. Na podkreślenie zasługuje dobra polszczyzna, co nie jest regułą w rodzimym piśmiennictwie biblijnym i teologicznym. Wybór tematu to rezultat dojrzałej i głębokiej znajomości problematyki qumrańskiej oraz mocnego osadzenia w historycznym i teologicznym kontekście piśmiennictwa przełomu ery przedchrześcijańskiej i chrześcijańskiej. Autor bardzo dobrze opanował zasady metodologii nauk biblijnych i umiejętnie oraz krytycznie korzysta z bogatego i wielojęzycznego piśmiennictwa naukowego. Rozprawa stanowi ukoronowanie żmudnej kwerendy naukowej, motywowanej pasją i znanstwem. Tak zostały ukoronowane wieloletnie badania, a przybliżeniu ich kierunków i wyników sprzyja sprawność w korzystaniu z najnowszych zdobyczy informatyki. Ks. dr M. Parchem swobodnie posługuje się tekstami oryginalnymi – hebrajskimi, aramejskimi i greckimi. W analizie egzegetycznej radzi sobie doskonale zarówno z wdrażaniem podejścia synchronicznego, jak i diachronicznego. Monografia stanowi niezwykle cenny oraz bardzo ważny wkład w lepsze poznanie kontekstu religijnego i kulturowego teologii, szczególnie angelologii i eschatologii, oraz w pewnym sensie również eklezjologii i soteriologii biblijnej. Zawarte w niej przemyślenia mają więc duże znaczenie dla bardziej wszechstronnego poznania i naświetlenia judaizmu biblijnego, stanowiącego podglebie, na którym rozwinęło się chrześcijaństwo i judaizm rabiniczny.

ks. Waldemar Chrostowski, Warszawa

JAKUB Z PARADYŻA, *Sermones de sanctis et praecipuis festivitatibus*.
Wydął, wstępem i notami krytycznymi opatrzył Stanisław Andrzej Porębski;

JAKUB Z PARADYŻA, *De religiosis sive de celebratione festivitatum*.
Wydął, wstępem i notami krytycznymi opatrzył Jarosław Stoś, Wydawnictwo
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2007, ss. 210.

Polskie piśmiennictwo teologiczne oraz filozoficzne ma nadal wiele tekstów rękopiśmiennych. Niestety, pozostają one w zbiorach archiwalnych i bibliotecznych. Dotyczy to zwłaszcza tekstów teologicznych. W tym kontekście należy pamiętać, że piśmiennictwo teologiczne w Polsce przez kilka wieków redagowane było w uniwersalnym języku Kościoła, tj. po łacinie. Argumentem były tutaj także względy terminologiczne oraz praktyczne. Sam przekaz był znacznie ułatwiony, także w wyrazie uniwersalności eklezyjalnej, a nawet społecznej i kulturowej.

Dlatego z dużym uznaniem przyjęto wydawaną od kilkunastu lat serię wydawniczą Akademii Teologii Katolickiej a dziś Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie „Textus et studia. Historiam theologiae in Polonia excoltae spectantia”. Ukazała się w niej już spora liczba znaczących rękopisów średniowiecznych. To ważny znak odpowiedzialności za krytyczne udostępnianie, zwłaszcza średniowiecznych, tekstów filozoficznych i teologicznych.

Niniejsza publikacja ukazuje się jako jej XXX tom i w całości prezentuje pisma Jakuba z Paradyża. Tłumaczami i wydawcami są wybitni uczeni zaprawieni już w edycjach krytycznych tekstów łacińskich, w tym wspomnianego teologa. Szczególnie znanym i cenionym jest prof. dr hab. Stanisław A. Porębski z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, gdzie kieruje Katedrą Historii Filozofii Polskiej.

Zbiór otwiera spis treści (s. 5-6) oraz nota wprowadzająca w języku polskim (s. 7), francuskim (s. 9) i niemieckim (s. 11) pióra Stanisława A. Porębskiego. Z kolei zamieszczono wykaz skrótów (s. 11).

Pierwszy z publikowanych zbiorów *Sermones de sanctis*... objętościowo obejmuje niemal całą publikację (s. 13-196). Zamieszczono osiemnaście tekstów. Otwiera je tekst na Wigilię Bożego Narodzenia, a kończy na Narodzenie Matki Bożej. Podano tutaj także jeszcze kazania m.in. na Objawienie Pańskie, Zmartwychwstanie Pańskie, Trójcy Przenajświętszej, Bożego Ciała czy św. Bartłomieja. Natomiast *De religiosis* jest tylko swoistym, skromnym dodatkiem (s. 197-210).

Pierwszy ze zbiorów jest kontynuacją edycji pod tym samym tytułem z poprzedniego, tj. XXIX tomu serii „Textus et studia” wydanego w Warszawie w 2004 r. Dlatego autor obecnego przekładu zrezygnował z niezbędnego opisu rękopisu, m.in. autorstwo, data powstania czy dokładne wskazanie rękopisów. Natomiast drugi przekład poprzedza obszerniejsze wprowadzenie do edycji (s. 199-206).

Jak wskazują tłumacze i wydawcy, „zasadniczym celem wydania kazań jest udostępnienie teologom, historykom filozofii i badaczom kultury polskiej tekstów jednego z najwybitniejszych mistrzów krakowskich XV wieku” (s. 7). Dobrze się stało, że ten wybitny polski uczonec, cysters, a później kartuz, staje się coraz bardziej dostępny dla badawczy tamtego okresu przez krytyczne edycje jego tekstów.

Faktem jest bowiem, że Jakub z Paradyża pozostaje ciągle jako postać zbyt mało znany, choć jego dorobek naukowy zasługuje na szersze udostępnienie i szczególne badania. Edycja semikrytyczna, jak zaznaczono w nocie (s. 7), jest już wystarczającym oddaniem badaczom tekstu tego uczonego. Warto wskazać, że był on postacią dość znaną oraz cenioną w Europie swego czasu. Powstaje zatem pytanie, dlaczego współcześnie nie stają się one przedmiotem szerszych badań naukowych.

Zamieszczone kazania są *de facto* interesującymi i w miarę zwartymi mini traktatami teologicznymi wokół konkretnej prawdy lub postaci. W całym przekazie stosunkowo obficie autor odwołuje się do tekstów biblijnych, i to obu Testamentów. Są to bardzo ciekawe interpretacje egzegetyczne z elementami teologii biblijnej. Jakub z Paradyża sięga także chętnie do pisarzy starożytności chrześcijańskiej i Ojców Kościoła. Są to dla niego autorytety w przekazie ewangelizacyjnym. Rzadko sięga do późniejszych autorów, także sobie współczesnych. Natomiast nie występują aktualizacje treści przez przywoływanie przykładów lub odniesienia do aktualnych wydarzeń. Zatem teksty te są w minimalnym stopniu wyrazem ówczesnych wydarzeń historycznych. Natomiast można doszukać się ciekawych wskazań kulturowych.

Dzięki tej edycji staje się bardziej dostępny kolejny zbiór tekstów Jakuba z Paradyża. Być może przyczyni się to także do oddania mu należnej czci, jako wybitnemu uczonemu i teologowi średniowiecznemu. Trzeba bowiem stwierdzić, iż był przecież postacią liczącą się niemal w całej ówczesnej Europie. Niniejsza publikacja kolejnych tekstów źródłowych winna tutaj być ważną pomocą.

bp Andrzej F. Dziuba, Łowicz

Daniel C. DENNETT, *Odczarowanie. Religia jako zjawisko naturalne*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2008, ss.480.

Człowiek pozostaje zawsze pilnym obserwatorem świata, zwłaszcza za pomocą zmysłów. W tym dziele szczególną rolę spełnia jednak sfera intelektualna. Rozum jest bowiem jedynym narzędziem, które pozwala człowiekowi twórczo przekroczyć zdolności poznawcze typowe nawet dla najbardziej rozwiniętych ssaków.

W swej refleksji człowiek przekracza jednak i tę sferę, stawiając pytania egzystencjalne, zwłaszcza o sens i cel życia. Ta sfera filozofii przybrała na prze-